

Pregledi i osvrta

Pregledni članak UDK 39: 32

Primljeno 14. 02. 2007.

Borislav Mikulić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, I. Lučića 3, HR-10000 Zagreb
bmikulic@ffzg.hr

Etnologija, etnografija i postpolitičko svjedočenje

Prikaz i komentar uz zbornik: *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, Institut za etnologiju i folkloristiku (biblioteka Etnografija), Zagreb 2006., ur. Lada Čale Feldman i Ines Prica, 267 strana

---

Sažetak

Tekst prikazuje i komentira zbornik od deset priloga kulturno-studijskih, semioloških i etnografskih analiza posvećenih različitim oblicima i razinama diskurzivne reprezentacije i reprodukcije stvarnosti »domaćeg« socijalističkog načina života u bivšoj Jugoslaviji i Hrvatskoj, u njegovim različitim historijskim fazama, u njegovim službenim i neslužbenim oblicima diskurzivnih procedura (dokumentima, konceptima, običajima, mitovima, reklamama, pop-ikonama). Pored uvodne usporedbe s tematski ili metodološki sličnim publikacijama, tekst daje tematski i tipski pregled obuhvaćenih priloga, a opširno se komentiraju dva priloga: programski tekst zbornika, posvećen ideji etnografije socijalizma u odnosu na nasljeđe etnologije, s obzirom na njegove eksplicitne i implicitne znanstveno-teorijske pretpostavke; također se s obzirom na teorem arbitrarnosti znaka komentira prilog posvećen retoričkoj analizi diskursa tzv. liberalne političke disidencije socijalizma u Beogradu 80-ih godina, posvećen dokazivanju odgovornosti inteligencije za društvenu katastrofu bivše Jugoslavije kroz analizu veze između »riječi i činova«.

Ključne riječi

socijalizam, svakodnevica, kulturne znanosti, etnologija, fenomenologija, politička disidencija, arbitrarnost znaka, odgovornost

Knjiga predstavlja zbornik od 10 izvornih priloga (s uvodnim tekstom dviju urednica) većinom »domaćih« i troje inozemnih autora iz područja etnologije, kulturne antropologije i kulturalnih studija. Obuhvaćeni su prilozi u širokom rasponu etnografskog i kulturno-antropološkog pristupa socijalizmu u smislu proizvodnje socijalističke svakodnevice na različitim razinama, od ideoloških dokumenata i praksi do materijalnih formi života. Prilozi sežu od disciplinarno-teorijskih, metodoloških i epistemoloških promišljanja (osobito u prva tri priloga) do studija koje su u većoj mjeri obilježene deskripcijom, interpretacijom ili simptomalnom analizom različitih fenomena u pojedinim tipičnim sektorima stvarnosti bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

iz ranog i kasnog razdoblja (pretežno u polju kulturne produkcije) ili pak analizom pojedinih individualnih, javnih osoba (poput Josipa Broza Tita ili pop-pjevača Johnnija Štulića), javnih ili polujavnih dokumenata metakulturnog i metapolitičkog karaktera (poput tzv. »Bijeke knjige« ili institucionalne memorizacije NOB-a) te slobodnijih oblika javne svijesti od retoričkih figura, krilatica, slogana i reklama.

Premda ova publikacija slijedi već dobro uočljiv i profiliran trend diskurzivne »muzealizacije« socijalističkog načina života u njegovim reprezentativnim kulturnim oblicima, s pripadnom tendencijom znanstveniškog-stručnjačkog ovladavanja predmetom koja je usporediva s drugim i manje akademsko-znanstvenim, ali identitetsko-političkim pristupima sličnoj tematici (od kojih ću neke navesti u nastavku), zbornik je – po eksplicitnoj namjeri dviju urednica i po načinu rasporeda građe – programatski i teorijski ambiciozniji od priključenja trendu. Projekt želi teorijski i praktičko-istraživački pokrenuti *etnografiju* »domaćeg socijalizma« u njezinim dodirnim točkama s kulturno-antropološkim i kulturno-studijskim pristupima modernim društvenim formacijama za razliku od etnologije tradicionalnih društava. U tome smislu, ovaj zbornik predstavlja koliko ambiciozan toliko i promišljen doprinos tome programu znanstvenog zaokreta od stvarnosti jednog društva ka samom društvu kao formaciji.

Zbornik je, doduše (prema mome znanju), četvrti primjerak po redu pojavljivanja metodološki srodnih, ali ne i istovjetnih publikacija.¹ Ako ih sagledamo u nizu, one odaju kretanje etnografskog znanstvenog interesa unatrag – od tematike tranzicijskih promjena u hrvatskom i drugim postjugoslavenkim društvima do tematskih zbirki koje također, kao i ovaj zbornik, pobliže obrađuju kulturnu i društvenu stvarnost predtranzicijske, tj. bivše socijalističke Jugoslavije, sa sličnih kulturno-antropoloških polazišta, iako s većim interesom za »ženski« udio u toj stvarnosti.² Tome nizu, u kojemu žene čine poseban »etnos«, ne samo na razini predmeta nego i na razini autorstva, svakako treba dodati i već dobro poznatu, ali žanrovski različitu publikaciju *Leksikon Yu mitologije*. »Leksikon« je, kao što je poznato, iniciran na ideju Dubravke Ugrešić još 1989., u vrijeme samrti socijalizma kao političke forme života, a realiziran je tek u drugoj polovici 90-ih, kao *web site* u koji se moglo (i još može) slobodno upisivati.³ Premda neakademskog karaktera, ova zbirka nije samo atraktivan kulturni proizvod današnjice nego je koncipirana i kao diskurzivno-politički dokument rekonstruktivnog interesa za popularnu kulturu socijalizma i identitetske politike, a u međuvremenu je počela služiti i kao izvor empirijske građe, svjedočanstava o javnoj svijesti i politici memorije za publikacije stručnog i znanstvenog tipa, poput upravo ovog zbornika. Tako se prilog Ildiko Erdei, »Odrastanje u poznom socijalizmu: od 'pionira malenih' do 'vojske potrošača'« (str. 205–240) izričito poziva na osobna svjedočenja iz leksikona i time stvara značajan efekt da procesi svjedočenja nisu samo dio objektne razine istraživanja nego prelaze na razinu metadiskursa o sjećanju i svjedočenju, koju obično zaposjedaju znanstveni istraživači. Tako se bez obzira na očiglednu žanrovsku razliku između koncepcije *Leksikona YU mitologije* i najvećeg dijela njegovih priloga, te ovog zbornika radova iz »etnografije socijalizma«, može govoriti o usporednim i djelomice kompetitivnim publikacijama, u kojima formalni i neformalni, znanstveni i privatni oblici metasvjedočenja i interpretiranja konkuriraju u smislu usporednih tokova.

Na toj pozadini trend otvaranja novog istraživačkog polja, uz interferenciju autorica i dvojice autora iz različitih akademskih institucija i istraživačkih

polja, te artikulacije znanstveno- i teorijsko-političkih interesa, dovoljno je uočljiv da bi mogao postati posebnim predmetom analize – ako ne za sociologiju znanja, onda svakako za epistemologiju i semiologiju znanstvenog diskursa u tranzicijskim uvjetima postmetafizičke znanstvene zajednice, u kojima je predmet izgubio svaki osigurani identitet. U *Leksikonu* je socijalistička stvarnost konstruirana od »mitema« ili naracija o leksemima po principu osobne relevancije, u ovom je zborniku ona dekomponirana na fenomene svakidašnjeg života i procedure koje ga oblikuju.

U sljedećem prikazu osvrnut ću se samo na odabrane i karakteristične točke koje dotiču sistematsku raspravu i područja aplikacije, a pružaju uvid u dvojnu narav zbornika kao već tipične, ali ujedno izuzetne publikacije, i u njegovu relevantnost u javnom diskursu. Suženje izbora u kontekstu je ovoga prikaza moguće bez štete redukcionizma, jer su svi prilozi pisani tako da odgovaraju stručnom i znanstvenom standardu deskriptivnog i analitičkog postupka (s formalno dosljedno ujednačenim načinom tretiranja referentne literature), premda neki prilozi imaju prepoznatljivo jači autorsko-esejistički udio i premda nisu svi podjednako izvedeni u interpretativnim refleksijama svojih pretpostavki ili zaključaka.

U prvom prilogu »Etnologija postsocijalizma i prije. Ili: Dvanaest godina nakon 'Etnologije socijalizma i poslije'« (str. 9–24), koji ujedno otvara zbornik, autorica i urednica Ines Prica izravno se i eksplicitno, nakon niza iluminativnih i djelomice esejistički izvedenih opservacija o tzv. »tranziciologiji« (kulturno-studijskim i antropološkim bavljenjima »socijalizmom« koja su potekla iz postmodernističkih analiza), o odnosu čiste 'core' -antropologije i terenske ili »domaće« antropologije, o sukobu oko etnologije kao »nacionalističke« discipline postkomunističkih društava nasuprot tzv. kozmopolitskoj etnografiji, izričito poziva na domaće znanstveno-akademsko nasljeđe (napose na djelo Dunje Rihtman-Auguštin); pritom, ona razvija shvaćanje o »etnologiji kao subverzivnoj disciplini«, nasuprot apologetskim disciplinama socijalizma poput sociologije i filozofije: etnologija je, po mišljenju autorice, djelovala subverzivno tako što je otkrivala skriveni, ignorirani svijet narodne subkulture; iz današnje perspektive ona predstavlja genuinu »građansku znanost«.

Na taj način stvoren je zanimljiv zaplet: u polju napetosti između »prije« i »poslije«, autorica konstruira nešto poput građanske znanosti socijalizma *nakon* socijalizma i, s druge strane, provokativno konstruira jaku tezu koja iznova sa svom oštrinom revitalizira pitanje inovativnosti i konzervativizma jedne znanstvene discipline, tezu koja konfrontira znanstveno nasljeđe socijalizma s novim društvenim i epohalnim uvjetima rada u smjeru jedne »fenomenologije socijalističkog svakodnevlja«. No, premda se tu najavljuje stanoviti zaokret u znanstvenoj paradigmi, autorica nigdje ne ulazi ni konceptualno niti historijski u određeniji pojam »fenomenologije«, pa nije jasno je li riječ o »fenomenima« ili o znanstveno-teorijskom doprinosu filozofske

1

Usp. dva zbornika: Renata Jambrešić-Kirin/Tea Škokić (ur.), *Između roda i naroda. Etnološke i folklorističke studije*, Institut za folkloristiku i Centar za ženske studije, Zagreb 2004.; Biljana Kašić/Marjeta Šinko (ur.), *Gyné politiké ili o političkoj građanki*, Centar za ženske studije, Zagreb 2004.

2

Usp. Dijana Dijanić i dr. (ur.), *Ženski biografski zbornik. Sjećanje žena na život u socijalizmu*, Centar za ženske studije, Zagreb 2004.

3

Usp. uvodni tekst »O čemu se radi«, na web siteu <http://www.leksikon-yu-mitologije.net> koji se razvija i nakon pojave knjižne verzije izabranih tekstova u dva izdanja Beograd-Zagreb: Rende i Postscriptum 2004.

fenomenologije za nastanak i razvoj kulturne antropologije i drugih kulturno-historijskih disciplina u 30-im godinama 20. stoljeća. U ovom programskom tekstu eksplicitan je, doduše, interes za emfatičnim potcrtavanjem projekta znanosti lišene ideologije, pri čemu je međutim etnografija neideologična *kao* po definiciji, dok sociologija i filozofija iz doba socijalizma također *kao* po definiciji ispadaju apologetske, premda su obje discipline iskusile disperzivan razvoj u različitim fazama socijalizma. U pomanjkanju šire elaboracije, ideja etnografije podsjeća na konflikt koji je u doba velikog *Kulturkampfa* na terenu teorija znanosti htio razriješiti Karl Mannheim, nudeći »sociologiju znanja« kao građanski odgovor Lenjinovu »znanstvenom socijalizmu«. ⁴ Međutim, usprkos naznačenim nedorečenostima, autorica nudi dovoljno prepoznatljive imanentne indicije za ideju etnografije postsocijalizma: njezin kontinuitet s etnologijom tradicijskih društava omogućuje kontinuitet u »strukturalističkoj motivaciji«, tj. mogućnost teoretičara da paradigmatki potencijal u analizi struktura tradicijskog mišljenja uklopi, odnosno rekonstruira u strukturi socijalističkog mišljenja.

Time nastaje, po mome mišljenju, zanimljiv politički, a ne samo tipološki obrat u samoj znanstvenoj paradigmi, koji zavređuje barem aproksimativni komentar. Ako je etnologija u vrijeme socijalizma djelovala, prema riječima autorice, »subverzivno tako što je otkrivala skriveni, ignorirani svijet narodne subkulture«, problem ove teze ne leži toliko u (spornoj) pretpostavci da narodna subkultura u socijalizmu i znanost koja je reprezentira *eo ipso* predstavljaju subverzivni naboj naspram socijalizmu; osim toga, okolnost da taj potencijal dolazi do svoga pojma tek nakon raspada socijalizma također povlači za sobom daljnja pitanja. Problem je više strukturalne naravi, u tome što etnografija socijalizma mora danas (»poslije«) odgovoriti, ako želi afirmirati subverzivni potencijal etnologije od »prije«, na paradoks da je socijalizam kao modernistički, nadtradicijski i nadetnički društveno-politički projekt zapravo povlašteno tretirao etnologiju kao znanstveno umijeće konzerviranja tradicijskih oblika života koji su ga potencijalno subvertirali, takoreći *ex futuro*, dok je manje naklono tretirao filozofiju, koja ga je eksplicitno tretirala kao režim otuđen od svijeta života. Odatle proizlazi i drugi, još relevantniji paradoks kontinuiteta znanstvene paradigme što ga autorica pretpostavlja, a koji zahtijeva odgovor: naime, to da se kontinuitet disciplinâ odvija kao obrat u predmetu, da sâm socijalizam kao impersonalni, nadetnički definiran politički subjekt znanstvenog pogona i sustava vrijednosti u polju znanstvene politike, sada postaje etnografski objekt, čitav jedan decentrirani i depontencirani sustav moći i formi života kao razučeni niz eksponata u etnografskom muzeju, sa svim ambivalencijama što ih sobom donosi takav znanstveni pristup. U te ambivalencije ili zamke »tranzicologije« spada bez daljnega i već uočeni depolitizirajući efekt kulturalizacije znanstvenog pogleda. Ako je 80-ih godina još bilo iluminativno kroz osobnu inventarizaciju socijalističke svakodnevice i njezinih robnih nestašica predočavati načine na koji smo »preživjeli socijalizam i pri tome se smijali« (Slavenka Drakulić), danas teško da možemo izbjeći spoznaju da ono čemu i onaj kome smo se smijali nije bilo ništa i nitko drugi nego mi sami, a ne samo otuđena partijska nomenklatura jednog pseudo-emancipacijskog društvenog projekta. Možda prolaženje kroz proces autoironizacije i kulturalizacije sistema političke moći iznova postavlja zahtjev za političkim načinom pitanja u znanosti. Otud, evociranje znanstveno-političkog nasljeđa domaće etnologije u uvodnom tekstu Ines Prica svakako predstavlja kontrapunkt u velikom moru antipolitičke hipokrizije u različitim oblicima javnog diskursaa, pa čak i u političkoj znanosti.

Daljnja dva priloga nastavljaju liniju teorijsko-preglednog pristupa samoj analitičkoj paradigmi s prelaskom u *case study*, uzimajući odabrani primjerak socijalističke diskurzivne proizvodnje kao privilegirani slučaj »kulturalnog pristupa«. Tako osobito prilog Reane Senjković, »Izgubljeni u prijenosu. Kulturni studiji u uvjetima vladavine ljevice« (str. 25–51), obuhvaća oba aspekta; autorica pokazuje s jedne strane da analize G. Orwella o »jeftinim tiskovinama« još iz 40-ih god. 20. st. pružaju paradigmatski model kulturnih studija *ante literam*, koji je, iako zanemaren iz ideoloških razloga, posve usporediv s procedurama kulturnih studija 70-ih u birminghamskoj školi. Slično tome, i Lada Čale Feldman u prilogu »Bijela knjiga: nepoćudna književnost u kulturnostudijskoj perspektivi« (str. 53–69), tretira notornu »Bijelu knjigu« kao takav dokument »partijske inverzije« onakve »kulturno-studijske paranoje« kakva je djelomice karakterizirala britanske kulturalne studije 70-ih prije zao-kreta i udaljavanja od ideološko-kritičkog modela. No, strukturalistička namjera iz uvodnog teksta urednice nije ni u ovim prilogima provedena dalje kroz tematiziranje, obrazlaganje ili analitičko razvijanje samog strukturalnog koncepta etnologije, antropologije ili kulturologije na uzetim isječcima socijalizma i postsocijalizma. Premda se sâm ovaj projekt zbornika može još uvijek označiti kao znanstveno-teorijski *work in progress*, potreba za eksplikacijom teorijske namjere postaje utoliko urgentnijom što se iz redova aktera kulturalnih disciplina sve češće može čuti kako kulturna deskripcija svakodnevnog života zadovoljava potrebu društva za autorefleksivim mišljenjem i čini opsoletnim svaki analitički i kritički diskurs koji premašuje medijski podnošljivu razinu apstrakcije.

Nasuprot izostanku teorijske razrade pojma strukture u etnografiji svakodnevice, velik dio ostalih priloga u ovom zborniku ipak neizravno potvrđuje tu opću ideju »strukture« ili matrice u predmetu, baveći se upravo deskripcijom, analizom i interpretacijom tipičnih, zadanih i »ritualnih« oblika ponašanja, pojedinačnih i kolektivnih, svjesnih i nesvjesnih. No, zbornik nipošto ne predstavlja provedbu programske teze nego je skup slično, ali ne istovjetno provedenih znanstvenih pristupa koji još čekaju na međusobnu konfrontaciju i artikulaciju, a u samom se zborniku doimaju kao smjena pojedinačnih naracija koje iz različitih rakursa pričaju o istoj stvari, s podjednakim pripovjedačkim entuzijazmom. Slijed štiva ima svakako i tu simpatičnu stranu da ne samo u esejistički pisanim partijama tekstova nego i kroz tvrdi diskurs evocira afekt osobne bliskosti s događajima i osobama ili da provocira složeni osjećaj nostalgije prema oduvijek-već-izgubljenom predmetu koji tek naknadno pokušavamo razumjeti.

Posebno isticanje zaslužuju prilozi o organiziranoj memoriji i sentimentalnosti, pravi mali historijati razvoja pojedinih fenomena poput »službenog sjećanja« i »biografskog diskursa« kroz gotovo cijelo razdoblje socijalizma, kao u prilogu Renate Jambrešić Kirin, »Politika sjećanja na Drugi svjetski

4

Za širu i jasniju pozadinu na kojoj argument u vezi s ideologijom znanosti nije postavljen u *inter-disciplinarnoj* nego *intra-disciplinarnoj* perspektivi, kao »unutrašnje pitanje« etnološke znanstvene zajednice, koje seže sve do njezine predmetne dezorijentacije i brige za »vidljivost« na nacionalnoj razini društva u tranziciji – vidi polemički članak autorice »Kurje oko hrvatske etnologije«, u *Zarez*, br. 34, 1998*. U prilogu kontrastiranju etnografije spram etnologije, koju autorica tamo zastupa (»pod hrvatskom etnologijom podrazumi-

jevam čitavu garnituru interdisciplinarnih, u najširem smislu kulturnoantropoloških tekstova te čitav jedan tim autor/ic/a (...)«, l.c.) kao i u ovom zborniku, može se reći da i shvaćanje (i praksa) filozofije u Hrvatskoj 90-ih godina predstavljaju podvrstu etnologije, dakako, apologetske etnologije »visoke« kulture duha (nipošto subkulture) kakva se teško može ustanoviti u bilo kojem razdoblju socijalizma.

rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture» (str. 149–177), ili u prilogu Maje Brkljačić, »Svinjska glava. Priča o djetinjstvu« (str. 179–203) koja analizira različite instance diskursa službene biografije; sličan je tome i već spomenuti prilog Ildiko Erdei. Ovi radovi, osobito prvi i trećenavedeni, neizravno potvrđuju i programsku ambiciju zbornika da domaća etnografija socijalizma bude u stanju autonomno provesti deskripciju i evaluaciju socijalističkog društva i suprotstaviti svoje rezultate antropološkom pogledu izvana, koji često nameće simplicističku sliku socijalizma kao ideološki totalizirajućeg društva koja je i sama ideološki unificirajuća, nediskriminativna, a za one koji su ga proživjeli i preživjeli nerijetko i tutorski ponižavajuća. U isti niz s ovim radovima spada i ekstenzivna semio-politička analiza dugog procesa nastajanja jednog poznatog reklamnog slogana i pretpostavki njegova djelovanja u posljednjem razdoblju socijalizma sve do danas, u prilogu Ive Žanića, »Podvučeno žutim. Raspad Jugoslavije i značenjsko-funkcionalne transformacije jedne krilaticе, 1987–2004.« (str. 121–148). Premda je autor u najvećoj mjeri uronjen u distanciranu naraciju bez vrijednosne analize različitih konotacija toga najslavnijeg slogana »kriptoliberalizma« kasnog socijalizma, dugom historijatu slogana nedostaje napetost koju bi mogao pružiti savez deskriptivne semiotike s psihoanalizom masovnog nesvjesnog.

No, dramatika aktualizacije predmeta kroz naraciju dovedena je u posljednjem prilogu zbornika, iz pera istraživačica Nevene Škrbić Alempijević i Kirsti Mathiesen Hjemdahl, »Jesi li jedna od nas? S proslave Titova 112. rođendana« (str. 241–267) takoreći do paroksizma, na taj način što uobičajeni mirni ton znanstvene dijegeze u prethodnim prilogima odjednom upozorava na riskantnu poziciju samog istraživača u okolnostima koje – a riječ je o ponašanju lokalne policije u Kumrovcu ranih 90-ih – suspendiraju (ili prijete da suspendiraju) sam istraživački rad na terenu. U takvom rasponu priloga i tekst Svetlane Slapšak pod naslovom, »Osveta slabih učenika: stilistika i raspad predratne disidencije u Srbiji« (str. 71–94), nudi osobito dragocjen primjerak prijenosa napetosti iz samog predmeta na tekst, pri čemu se također osjeća nedostatak dosluha s psihoanalitičkom semiologijom. Postupkom klasične retoričke analize govornih figura, književnih djela i publicistike, autorica analizira diskurs srpske (odnosno točnije: beogradske) disidencije 80-ih s izričitim ciljem da pruži materijal za »dokazivanje veze između diskursa i čina« i za postavljanje pitanja o izravnoj odgovornosti jedne od nacionalnih inteligencija bivše Jugoslavije za opću društvenu katastrofu. Kako ističe autorica, takva se analiza oslanja na postupak klasifikacije retoričkih figura uobičajen od antike do modernih, ali on je jedino sredstvo kojim sama humanistika raspolaže za utvrđivanje odgovornosti svojih aktera – dakle, humanističke inteligencije – u društvu. Takva namjera autorice da udari temelj za raskrinkavanje društvene elite u ulozi »voljnih kolaboratera« nije nipošto ostala izvanjska, premda, po mome sudu, ne razvija u dovoljnoj mjeri latentni konflikt. To nije toliko »unutrašnja povezanost različitih diskursa (književnosti, medija, politike) na razini stilistike, upotrebe figura i imanentne mikro-poetike«, koliko *prevrat* u samom tome predmetu, za koji mi se čini da izmiče analizi: to je politička laž humanističke elite kroz govor emancipacije.

Naime, kao što i sama autorica uvjerljivo podsjeća, srpska disidentska inteligencija se na sudskim procesima 80-ih za tzv. »verbalni delikt« branila tezom o arbitrarnosti veze između pisca i sadržaja inkriminiranih književnih djela. Posežući za uobičajenim postupkom retoričke analize, autorica kao da na razini mikro-poetike previda razinu makro-politike, gdje se uspostavlja veza između strukturnog pojma arbitrarnosti, političkog načela slobode umjetničkog djelovanja i juridičke prakse, u kojoj se ta dva načela, arbitrarnost i slo-

boda, javljaju kao nedokazivost svake interpretacije koja autora inkriminira pred državom. No s napredovanjem i konačnom pobjedom nacionalističkih projekata u politici i kulturi krajem 80-ih došlo je i »veselo« priznanje da je ta mučna borba političke disidencije za demokratsko pravo govora u nedemokratskom, autoritarnom društvu istovremeno skrivala figu u džepu u pogledu samog principa arbitarnosti: neuhvatljivost veze između retorike diskursa i političke namjere diskursa sama ta bivša disidencija socijalizma predstavila je u novim, nacionalističkim uvjetima politike kao nacionalni program i anticipaciju nacionalnih pokreta, a to znači kao nužnost i kao sâmu supstanciju svoga političkog djelovanja kroz (navodnu) retoriku. Iako nisu bili članovi partije, govorili su kao partijski konvertiti, u stilu: »Oduvijek smo se borili samo za nacionalnu stvar, a ne za apstraktni univerzalizam«. Drugim riječima, arbitarnost veze između riječi i stvari, kao i između osobe pisca i njegova djela, postala je svoja suprotnost – samo drugo ime za alegoriju, tj. za šifriranu jednoznačnost.

Ta konverzija disidenta socijalizma u klerika nacionalizma nije doživljena kao nov slučaj »izdaje intelektualaca«, jer je sâm nacionalni pisac shvaćen i postavljen kao alegorija nacionalne stvari, kao njezin *ponovno rođeni medij* a ne kao *kritički* intelektualac na položaju »nestajućeg posrednika«. ⁵ No, tim unutrašnjim prevratom izazvana je daleko veća šteta od moralne korupcije nekolicine pisaca; iznova je izručen lošoj arbitarnosti sam princip »arbitrarnosti« veze između izraza i sadržaja, označitelja i označenog, između pisca i djela, između osobe i iskaza. Drugim riječima, jedna te ista »veza« između riječi i stvari prevedena je iz društveno-kritičkog registra u apologetski, bez značajnijeg ako ikakvog društvenog otpora, a načelo diferencijalnosti označitelja preneseno u supstancijalnost i fatalizam iz samog označenog. ⁶ Ono što je u jednom režimu djelovalo emancipatorski, bilo je ujedno čin prevare inteligencije za koji društvo nije imalo detektor, budući da se emancipacijski potencijal djelovanja crpi iz principa arbitarnosti, te budući da disidencija socijalizma po samoj svojoj naddruštvenoj i nadpolitičkoj poziciji održava politički model u kojemu kulturna forma ili parapolitička pozicija iskazivanja daje vrijednost sadržaju, a ne obrnuto.

Ako je ovakvo viđenje konzistentno s navedenim prilogom, onda se time ne postavlja samo iznova staro pitanje političkog i društvenog cinizma inteligencije u epohama raznih duhovnih preporoda nacije, nego i niz pitanja o samom društvu, o tome kako i kada saznajemo za tu prevaru, kako je dokazujemo i kako je procesuiramo. Da li se izdaja principa arbitarnosti veze između označitelja i označenog, dakle principa koji izbavljuje od procesuiranja, može procesuirati? Je li zločin inteligencije za huškanje i ratnu mobilizaciju dokaziv onoliko koliko je evidentan, ili je uvijek već zaštićen upravo tom arbitarnošću? Je li on svodiv na ono što je rečeno i kako je rečeno, ili prije na odluku o djelovanju riječju? Nije li djelovanje riječju jednako obavezujuće po onoga tko djeluje, kao što je i djelovanje po riječi zakona obavezujuće za onoga tko

5

Eksplanatorni domet ove figure, koju je afirmirao Slavoj Žižek u uvodu svoje knjige *Tarrying with the Negative. Kant, Hegel and the Critique of Ideology* (Duke University Press, Durham 1993.), analizirao sam na slučaju Vlade Gotovca i masovnog prosvjeda za *Radio 101*, u tekstu: »Missing the Sublime«, *Arkzin* 89, 25. 04. 1997., str. 22–23.

6

U tom smislu knjiga Dubravke Ugrešić, *Kultura laži*, koja je najprije izašla na nizozemskom i njemačkom (Amsterdam i Frankfurt/M. 1995.), pa tek onda na hrvatskom (Arkzin, Zagreb 1996., 2. dopunjeno izd. 1999.), vrijedi kao najraniji i možda jedini primjerak optužujućeg svjedočanstva o toj vezi odgovornosti između humanističkih disciplina i njihovih aktera, što ga proizvodi sâma humanistika, i k tome, suvremeno, a ne naknadno svjedočanstvo!

»samo djeluje po zakonu« i kad čini zločin? Nije li individualni udio uvijek u načinu na koji preuzimamo opći zakon, a ne u samom slovu zakona? Ako arbitrarnost vlada između slova i označene stvari, čini se da nužnost obitava jedino u vezi između akta iskazivanja i subjekta iskazivanja. No da bi se intelektualcu reklo: »Premda si samo čovjek koji je pogriješio oko istine stvari, istina je da si griješio kao građanin, i to je zapravo jedina i dovoljna istina o tvojoj odgovornosti« – za to je potrebna javnost u kojoj intelektualci nisu klerici. Posttranzicijsko civilno društvo u tome se pogledu počinje razlikovati od predtranzicijskog socijalističkog, no pitanje je koliko politička uloga inteligencije postaje vidljiv motiv u »etnografiji socijalizma« koja djeluje u uvjetima smrti i posljednjih od tih »nestajućih posrednika«. Tekst Svetlane Slapšak svakako održava taj nesvakidašnji moment socijalističke svakodnevice da ne potone u zaboravu. Kao što, s druge strane, i Lada Čale Feldman u svome prilogu pokazuje kako se arbitrarnost veze između materijalnog izraza i virtualnog iskaza raspada u činjenici faktičkog nepostojanja najfamoznijeg dokumenta kulturne politike kasnog socijalizma, tzv. »Bijele knjige«, koja se pokazuje kao čist slučaj plutajućeg označitelja čija je stvarnost samo vjerovanje u moć označenog, samoinducirano ropstvo ili čist teror.

Neovisno o pojedinačnim pitanjima interpretacija u zborniku, širok tematski raspon njegovih priloga – od disciplinarno-teorijskih promišljanja preko analize kulturnih institucija socijalizma i »diskursa režima«, do deskripcije i analize pojedinih osoba i događaja, kao i vrlo detaljan postupak te bogata referentna literatura – posvjedočuje da je programska ambicija ovoga zbornika da sadržajno i metodološki otvori novo polje »etnografije socijalizma«, ujedno i u kontinuitetu i diskontinuitetu s domaćim znanstvenim nasljeđem etnologije, antropologije i književnih studija, promišljeno postavljena, dovoljno široko zahvaćena i interpretativno izazovna. U tome smislu, od svih srodnih ili djelomice podudarnih projekata što su se u novije vrijeme pojavili u području stručne i znanstvene produkcije, ovaj je projekt, po perspektivama i pitanjima što ih otvara, metodološki i sadržajno najsloženiji, a po pojedinačnim analizama i interpretacijama koje nudi najizazovniji.

Borislav Mikulić

Ethnology, Ethnography and Post-Political Witnessing

Summary

The paper reviews and comments on an anthology of ten analyses of cultural studies, semiology and ethnography, all centring on the different forms and levels of discursive representation and reproduction of the reality of the »domestic« socialist way of life both in former Yugoslavia and Croatia, in its most diverse historical phases, in its both official and unofficial forms of discursive procedures (documents, concepts, customs, myths, commercials, pop icons). In addition to the introductory comparison with thematically or methodologically similar publications, the paper also reviews the themes and types of the contributions, while particularly focusing on two papers: the anthology's programmatic text tackling the idea of socialism's ethnography in relation to the legacy of ethnology, in respect of its both explicit and implicit scientific-theoretical presuppositions. Furthermore, in respect of the theorem of the arbitrariness of signs, the paper also comments on the contribution dealing with the rhetorical analysis of the discourse of the so-called liberal political dissidence of socialism in Belgrade during the 1980s, proving the responsibility of intelligence for the social catastrophe of former Yugoslavia through the analysis of the relation between »words and deeds«.

Key words

socialism, everyday life, cultural sciences, ethnology, phenomenology, political dissidence, arbitrariness of signs, responsibility